

İBN SİNA METAFİZİĞİ: KAYNAKLARI VE GELİŞİMİ

Robert Wisnovsky, çev, İbrahim Halil Üçer, İstanbul: Klasik Yay., 2010, 372 s.

Hüseyin AYDOĞAN*

İbn Sina felsefesi alanında son dönemlerde yapılmış en önemli çalışmalarından biri olan Robert Wisnovsky'nin *Avicenna's Metaphysics in Context* adlı eseri, İbn Sina düşüncesini bir bağlam düzleminde işlemektedir. Bu düzlemi oluşturan iki önemli eksenden biri, Aristoteles'e atfedilen metinlerin varlığı ve onların şarihler aracılığıyla Arapçaya aktarımıdır. Bu eksen dahilinde Farabî'nin felsefi eserlerine ulaşılabilirliğin artmasından ve mütercimlerin belirsiz Yunanca terimleri Arapçaya çevirirken ne tür karşılıklar verdiğinden söz edilebilir. İkinci eksende ise İbn Sina eserleri hakkında çok ciddi bir literatür ve biyografi neşrinden bahsedilebilir. Bu literatür birikimi aslında onun ele aldığı felsefi problemler alanında küçüklü büyüklü pek çok çalışma, inceleme yapılmış olması anlamına gelmektedir.

Wisnovsky'nin bizzat bu literatüre olan katkısı ise şimdiye kadarki İbn Sina araştırmalarını yetersiz bulmasıyla daha da ilgi çekici hale gelmektedir. Eseri İbn Sina felsefesi üzerine yapılan incelemelerden farklı kılan hususlardan en önemlisi budur. Çünkü Wisnovsky bu noktada İbn Sînâ metafiziğini kendi bağlamına yerleştirecek bir bakış açısı ile bütün bu bilimsel gelişmelerin üzerine yeni bir şey inşa etme amacındadır. Kendisinde bu hakkı görmesinin sebebi ise İbn Sina çalışmalarının yetersizliğini iki eğilime bağlamasıdır. Bunlardan ilki indirgemecilik, diğeri de öncü bulmacılıktır. İndirgemecilikten kastettiği İslam felsefesi alanında zamanında yapılmış çalışmalara, sanki Yunan eserlerinin basit bir kopyası gözüyle bakılması hastalığıdır. Öncü bulmacılık ise bunun tam tersidir. Yani bu eserlerde ele alınan meseleleri, tamamen çağın ve tarihin dışında tutup ilk defa bu coğrafyada ortaya atılmışçasına sahiplenme hastalığıdır. Yazar bu noktada kendi yöntemini vazederek ve bağlamcılığın iki uç nokta arasında orta yol olduğunu ve İslam felsefesini elinden geldiğince kendi terimleri içinde ele almaya çalışacağını belirtir.

Wisnovsky'nin İbn Sina felsefesini ele alırken bağlamcılık adını verdiği, meseleleri kendi dönemi içinde ve kendi dili üzerinden değerlendirme diye

---

* SAÜ SBE Felsefe ve Din Bilimleri ABD Doktora Öğrencisi (haydogan83@gmail.com)

açıklanabilecek bu çizgi İbn Sina felsefesinin teşekkülünün belirli kavramlar ve süreçler odağında ne şekilde geliştiğini kapsamaktadır. Bu sebeple yazar, belirli kavramların izini hem Grek felsefesi dünyasında hem de İslam düşüncesi alanlarında sürer. Kitabın omurgasını oluşturan düşünce müellifin de bizzat işaret ettiği üzere şu sorulara cevap aramaktadır: Nefs nedir ve bedeninin nedeni olarak onunla nasıl bir ilişki içinde yer alır; Tanrı nedir ve âlemin nedeni olarak onunla nasıl bir ilişki içinde yer alır? Bu soruyla birlikte asıl hedeflenen ve cevabı aranan Nefs ve Tanrı'nın etken neden olarak beden ve âlem üzerindeki etkilerinin ne olduğudur.

İbn Sina Metafiziği adlı bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilki "*İbn Sina ve Ammoniusçu Sentez*" diğeri de "*İbn Sinacı Sentezin Başlangıçları*'dır". İlk bölüm de kendi içinde altı alt bölüme ayrılmaktadır. Bunlardan ilki *entelekheia* kavramı üzerinedir. *Entelekheia*; bilfiil olma yani *energeia* ile içinde *telos* yani amaç barındıran yetkinlik anlamlarını içerirken; *teleiotes*, *teleion* yani mükemmellik, kusursuzluk manalarını barındırmaktadır. Ancak Aristoteles'in *De Anima*'da söylediği "nefs, *entelekheia*dır" ifadesi bu sözcüğe bir başka anlam katmanı daha eklemiştir. Çünkü tam bu noktada hekim üzerinden "hekim, kazandığı hekimlik seviyesinin ötesinde başka hiç bir seviye kalmadığında tam bir hekim olur" diyen Aristoteles, hekimin *telosunu* tamamlamış tam bir *teleion* hali içinde olduğunun altını çizer. Wisnovsky, kitabının bu bölümünde *entelekheia* kavramının Aristoteles tarafından nasıl kullanıldığını, ona hangi anlam katmanlarının yüklendiğini araştırır. Bunu yapmasındaki sebep kitabın ana eksenlerinden biri olan nefsin tarifi için *entelekheianın* saptanmasıdır.

İkinci altbölüm *entelekheianın*, Aristoteles şarihleri Aphrodisiaslı Alexander ile Themistius tarafından ne şekilde ele alındığı üzerinedir. Bundan maksat aynı kavramın Aristoteles tarafından hem gaye, hem değişim, hem de yetkinlik olarak kullanılmasındaki anlam muğlaklığını şarihlerin açıklamaları üzerinden giderme çabasıdır. Burada Wisnovsky önemli bir noktaya işaret eder ve *teleiosis*in, Aristoteles'de niteliksel bir değişim barındırmayan mükemmellik anlamına gelirken, Alexander'da böyle bir ayırım gözetilmeksizin genel manada mükemmellik olarak kullanıldığına işaret eder. Bir başka önemli nokta da Alexander'ın, Aristocu *entelekheia*yı tefsir etmek üzere nefse herhangi bir mürekkeplik vasfı dokundurmadan özellikle kaçınarak *teleiotes* yerine *metabole* diye bir terim seçmiş olmasıdır. Buradaki sözcüksel değişim *-metabole-*, niceliksel, niteliksel ve mekânsal değişime, cevheri ve akli suretlerin meydana gelişine teşmil edilebilecek bir kapsamı barındırmaktadır.

Proclus, Ammonius ve Asclepius başlığını taşıyan üçüncü ve dördüncü altbölüm, Yeni-Platoncu şarihlerin *entelekheia* kavramını nasıl değerlendirdiğine ışık tutmaktadır. Wisnovsky bu noktada onların *teleiotes* algısını inceler ve çok önemli bir ayırımın altını çizer. Çünkü Yeni-Platoncu şarihler özellikle

de Proclus fail neden olan *teleiotes*, gaye nedenlik anlamı katmıştır. Diğer bir deyişle, fail nedenlerin eserlerine doğru inşinin –bu bağlamda *entelekheia*'nın yetkin olandan daha az yetkili olana doğru bir nüzülü anlamı da hesaba katılmalıdır- yanında artık varlık bakımından daha az yetkin olanların, daha yetkin olana doğru urucu da söz konusudur. Dördüncü alt-bölüm *teleiotes*'in bu anlam katmanının nefis teorisine olan etkisini inceler. Özü gereği bu bölümde söylenen *teleiotes*in Aristoteles geleneği içindeki nefis ve beden algısına köklü bir değişiklik getirdiği üzerinedir. Zira Aristoteles'te birleşik olan nefis ve beden artık ayrık varlıklar galine gelmiştir. Bunun sebebi olarak da Wisnovsky şunu göstermektedir: Proclus'un böylesi yorumu Aristoteles'den ziyade Platon'u kendine örnek aldığıın göstergesidir. Yani nefis beden *teleiotes*dir. Dolayısıyla içinde *telos* barındıran *entelekheianın* gaye neden sıfatıyla nefis için belirlenmesi, nefsin eseri olan beden üzerinde bağımsız olarak etkin olacağı anlamına gelecektir. Wisnovsky, nefsi bir gaye neden olarak görmenin Yeni-Eflatunculara katkısını da, Aphrodisiaslı Alexander'ın nefsin maddenin sureti olması dolayısıyla bedenden ayrılama-yacağını savunan -De Anima şerhinden yola çıkarak- içkin Aristoteles psikolojisi görüşüyle hesaplaşma zorunluluğu getirmesi şeklinde özetler.

Eserin ilk kısmının son iki altbölümünde İslam ve Arap filozoflarının bu kavramları nasıl değerlendirdiği ve ne şekilde dönüştürdükleri üzerinde durulmuştur. Örneğin İshak b. Huneyn (808-873) *kemal* kavramını *entelekheia*yı karşılamada, *gayeyi* ise *telosu* karşılamakta kullanmıştır. Farabi'de ise ay-üstü varlıkların, kendiliğinden eserlerine neden olduğu sabit ise Tanrı, nefis ve akıldan nasıl daha yetkin olacaktır. Wisnovsky Tanrı'dan başka ezeli varlık kabul etmediği için Kindi'nin bu probleme itibar etmediğini söyler. İbn Sina'nın bu terimleri nasıl anladığına yönelik çalışmaları konu edinen kitabın birinci bölümünün altıncı ve son altbölümü şimdiye kadar açıklanan meseleler üzerinden okuru kitabın ikinci ana bölümü olan İbn Sinacı Sentezin Başlangıçları'na hazırlama amacı gütmektedir. Wisnovsky, filozofun nefis kavramında Proclus ve Plotinos gibi filozofların etkisi altında olduğunu belirtir. Her ne kadar Aristoteles şarihlerini takip etmeye çalışsa da dönemin Aristo şerhlerinin Arapça çevirisinde Yeni-Platoncu etkiler başattır. Diğer taraftan kitabın yazarı, filozofun Arapça Aristoteles metinlerinde yer alan *istikmal* terimi yerine neden *kemal* terimini kullandığına da dikkat çeker. Yanıt olarak bu iki terimle iki değişik yetkinlik kavramı vaz ettiğini söyler. Buna göre *istikmal* terimi, ihsas ve idrak gibi hareket doğurmayan geçişlerin neticesi olarak ortaya çıkarken, *kemal* terimi de hareket doğuran değişim ve dönüşümlerden ortaya çıkmaktadır. Buna bir başka örnek de İbn Sina, hareketi tanımlamak için *istikmal*i değil *kemal*i kullanmıştır.

Wisnovsky'nin *İbn Sina Metafiziği* kitabının birinci kısmı bu bölümlerden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere birinci kısım kendi içinde müstakil altböl-

lümlemlerle özellikle *entelekheia* kavramı üzerinde durmakta ve değişik felsefi silsileler ve dönemler içinde nasıl ele alındığını araştırmaktadır.

Kitabın ikinci kısmı sekiz altbölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mahiyet ve Varlık bahsi yer almaktadır. Kelamdan ve Farabi'den gelen unsurlarla Aristotelesçi "yetkin ve gaye nedenin" Yeni-Eflatuncu yorumunun İbn Sina'ya özgü bir terkibi yapılmaya çalışılmaktadır. Yukarıda da söylenildiği gibi Tanrı'da gaye neden ve fail neden olarak bir ikiliğin belirmesi İbn Sina'nın kozmolojisi ve metafiziği içinde halletmesi gereken problemlerin başında gelmektedir. Zira düşünürün, *mahiyet* ve *varlık* arasında yapmış olduğu ayırım antik Yunan felsefesinde bulunmamaktadır; ona ilk olarak erken dönem kelamcıları arasında rastlanılmıştır. Burada *şey* ve *mevcud* kelimeleri ile anılan sorunsal ilk dönem kelamcıları arasında Tanrı'ya *şey* denilip denilemeyeceği üzerinde belirginleşmiştir. Eğer Tanrı'ya *şey* denilecekse onun tarafından oluş ve bozuluşa tabi tutulanlara ne demek icap edecektir, onlar da *şey* diye mi tavsif edilecektir? İbn Sina üzerindeki etkilerinin oldukça bariz olduğu Farabi ise buna şu şekilde yaklaşmaktadır: "Nefsin dışında bulunan ve nasıl olursa olsun bir mahiyeti olan veya bölünebilsin ya da bölünmesin her hangi bir yönden tasavvur edilebilen her şey *şeydir*." İbn Sina bunu da göz önünde bulundurarak *şey* ve *mahiyetin* tür olarak herhangi bir cinsin altında yer alamayacak bir tümel olduğu düşüncesini çıkarır.

İlk bölümü takip eden bir sonraki bölüm, İbn Sina'nın gaye nedenin *şeyliğine* kıyasla fail nedenden önce geldiğinin belirtilmesiyle başlar. Bu minvalde *şey* ile *mahiyet* arasındaki ilişkiyi durum ile onun gereği arasındaki ilişki öncelenmesine benzetir. Tıpkı insanın hakikatının mahiyetinden önce gelmesi gibi gaye neden de, *şeyliği* bakımından diğer nedenlerin bilfiil neden olarak mevcut oluşunun sebebi olmasına denk düşer. Ancak gaye neden *şeyliği* bakımından değil de *varlığı* bakımından diğer nedenlerin bilfiil mevcut oluşunun sebebidir. Yazar, bundan ayrı olarak bir de *şey'iyye* kelimesinin kimi yerlerde *sebebiyye* olarak okunabileceği ihtimalini de hesaba katar ve hatta buna Latince bir çeviri örneğinden de misal verir. Bu tartışma bir sonraki bölümde açığa kavuşturulur. Üçüncü bölümde gaye neden ile fail neden arasındaki öncüllük tartışmasında verilen bir örnek tüm karmaşayı çözer niteliktedir: "Ben oldukça susamış durumdayım ve buzdolabındaki bir şişe sodayı içmek istiyorum. Susuzluğumu dindirmem zihnimde bir gaye neden olarak bulunmaktadır. Sonrasında benim buzdolabına doğru hareketim fail neden olarak dışta somut bir varlık kazanır." Wisnovsky'nin verdiği bu örnek izlendiğinde, gaye nedenin yani zihindeki susuzluk tasavvurunun, harekete geçmezden önceki hali için gaye nedenin *şeyliği* bakımından fail nedenden önce geldiği çıkarılması yapılabilir.

Dördüncü bölümde tüm bu mukaddemlerden yola çıkılarak Tanrı'nın gaye neden olarak eserleriyle -onların kendisine yönelmesi bakımından- ilişkiye geçmesini, fail neden olarak da Plotinosçu -südur teorisi- anlamda

üzerlerinde etkin olması şeklinde derlenip toparlanarak bir sonuca varılır. Tanrı nihai yetkinlik olarak hem fail nedendir hem de gaye neden. Bunların ayrılması düşünülemez.

Zorunluluk ve İmkan başlığı taşıyan beşinci bölüm, eserin ikinci kısmındaki bölümlerde anlatılanların kısa bir hülasası ile başlar. Ardından da arta kalan dört bölümde nelerin üzerinde durulacağını belirtir. Bunlar, Tanrı'nın hem gaye neden olarak hem de fail neden olarak bir yandan yetkinlik sahibi bir yandan da yetkinlik üstü oluşunun açıklanması ve bundan doğan ikiliğinin giderilmesi üzerine kuruludur. Çünkü İbn Sina gaye neden olarak Tanrı'nın fail nedene dönüşümünü onun mebzul miktarda yetkinlik sahibi olduğu için taşarak başkalarının nedeni haline geldiğini söylemişti. O halde öncelikle açıklanması gereken sorunlar şunlardır:

- 1) Zorunlu varlık ile mümkün varlık ve zatı gereği ile başkası nedeniyle arasındaki ayrım nasıl gerçekleşmelidir?
- 2) Nedensiz ve nedenli, kadim ve muhdes arasındaki ayrım nasıl konumlandırılmalıdır?
- 3) Tüm bu yeni ayrımların üzerinden Tanrı'nın ne olduğu hakkındaki iddialarla Tanrı'nın aleme nasıl neden olduğu hakkındaki iddialar ne şekilde okunmalıdır?

Bu son dört bölüm için; müellifin kitabın başından beri getirmiş olduğu argümanları sonuca bağlayıp İbn Sina felsefesi içinde bir terkip sırasına oturtmaya çalışması ve iddiaların bir sağlamasını yapması denilebilir.

Bunların içinde yer alan yedinci bölümde, Wisnovsky'nin önemli bir iddiası ile karşılaşmaktayız: İbn Sina'nın geç dönem kelimcilerden etkilenip etkilenmediğini tartışırken yazar, İbn Sina'nın en önemli teolojik kaynağının Eş'ari ve Maturidi kelamı olduğuna yönelik ciddi bir argüman sunmaktadır. Zorunlu ve mümkün kavramları üzerinden kelam izlerini araştıran düşünür, İbn Rüşd'ün İbn Sina'nın Mutezili kelamından etkilendiği söylemine karşıt bir görüş geliştirerek onun Mutezililerden çok Eş'ari ve Maturidi kelamından etkilendiğini söylemektedir. Hatta Mutezili kelamcı Kadı Abdülcebbar ile Rey'de karşılaşmalarından önce de onu tanıdığını söyleyen yazar, İbn Sina'nın özellikle Eş'ari kelamcısı Ragıp el-İsfahani'den etkilendiğini belirtir.

Eserin sonuç kısmında müellif araştırmasına temel aldığı tezlerin sağlamasını yapar. İbn Sina Metafiziği'nin ana fikri Wisnovsky'nin İbn Sina değerlendirmesi ve onun metafizik tarihine yepyeni bir soluk getirdiği üzerine kuruludur. Metafizik tarihine getirdiği bu yeni soluk, Platon'u Aristoteles ile buluşturma çabasındaki büyük uyum projesinin ve Aristoteles'i gene kendisiyle buluşturma gayretindeki küçük uyum projesinin Ammoniusçısı addedilen bir sentez dönemine kapı aralamasından mühlhemdir.

Yazarın incelemesi okuyucuya aynı zamanda filolojik olarak da ciddi bir katkı sunmaktadır. Söz gelimi Aristotelesçi *entelekheia* kavramı ile Yeni-Platoncu *entelekheia* kavramı karşılaştırılırken klasik felsefe içinde yapı taşı görevi gören pek çok kavramın da izi sürülmüştür. Bu tartışma *entelekheia*'nın çift yönlü devinimini –gaye neden ve fail neden– göstermesi açısından da oldukça merak uyandırıcıdır.

Eserin kavramsal ve terminolojik bir miras üzerinden İbn Sina Metafizikini ele alması ve ardından daha geç dönem felsefi gelenek içerisinde yerinin konumlandırılması da önemlidir. Çünkü İbn Sina'nın yukarıda sözü edilen çift yönlülükten kaçınmak amacıyla Tanrı'yı "zati gereği zorunlu olarak var olan biricik varlık" diye tanımlaması erken dönem antikite ile geç dönem antikite düşüncesi arasında ve hatta Eş'ari kelimcilerin Tanrı sıfatları düşüncesiyle de bağ kurduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla bu eser aynı zamanda, sözü edilen pek çok disiplini, düşünceyi, dönemi ve filozofu irdeleyen; bunları İbn Sina bağlamında sorgulayan zengin bir çalışmadır.